

De archivaris is dood, leve de archivaris

Commissie beroepsprofiel archivaris

Contextbeschrijving profiel archivaris archiefbeherende instelling

18 oktober 2007

Het kan niet anders dan dat de wereld van de archiefbeherende instellingen sterk aan het veranderen is. Net als in de rest van de wereld van de documentaire informatie heeft de automatisering het werkterrein van elke archivaris ingrijpend veranderd. Veel keus heeft de archivaris van een archiefbeherende instelling niet. Verzet tegen deze automatiseringsgolf is onmogelijk en ronduit onverstandig. Deze wereldwijde trend is niet te stoppen; de kansen, die de moderne informatiemaatschappij voor archiefbeherende instellingen biedt, zijn echter legio. Legio, maar ze liggen niet voor het oprapen. In tegenstelling tot de wereld van de documentaire informatieverzorger zal het papier voor de archivaris niet verdwijnen: het materiaal dat nu al in de depots ligt en dat in de nabije toekomst nog verworven zal worden, dient beheerd te worden. Beheer o.a. tegen verval, zodat ook over eeuwen nog de verschijningsvorm van documenten van de afgelopen eeuwen getoond kan worden. De nieuwe, digitale wereld komt wel steeds dichterbij. De administratie van overheden en bedrijven is zo sterk geautomatiseerd, dat de verwachting is dat nog slechts een beperkte tijd hybride archivering – papier naast digitaal of digitaal naast papier – zal voorkomen.

Voorwaar een uitdaging: de winkel openhouden met de opdracht het bestaande assortiment anders en beter te presenteren, terwijl de zending met geheel nieuwe artikelen al klaar staat om de winkel binnengereden te worden. En dat met klanten die in veel winkels gewend zijn geraakt aan soortgelijke, nieuwe artikelen en presentatiewijzen en minder geduld hebben met de problemen van de baas en het personeel van de archiefwinkel.

De automatisering heeft het verwerken en beheren van het bestaande assortiment efficiënter gemaakt: databases hebben ondertussen de meeste kaartenbakken vervangen en overbodig gemaakt. Van de moderne archivaris wordt een brede automatiseringskennis gevraagd. Meestal dienen naast de normale kantoorssystemen ook specifieke archiefsystemen als werkinstrumenten gebruikt en beheerd te worden. Daar houdt het echter niet bij op. Digitalisering heeft een toegankelijke aanbieder van archiefmateriaal mogelijk gemaakt. In de eigen publieksruimten kunnen bezoekers vanachter een computerscherm digitale afbeeldingen van archiefmateriaal bekijken. Ook van deze bezoekers wordt daarom steeds meer automatiseringsvaardigheden gevraagd en de archivaris dient voortdurend een afstemming te vinden tussen zijn eigen visie op het gebruik van het (al dan niet digitale) materiaal en de behoeften van de gebruiker. Een extra moeilijkheid is dat die gebruiker steeds minder de gebruiker is, die we kenden of meenden te kennen (meer grasduinen dan onderzoeken).

Digitale bronnen kunnen ook beschikbaar gesteld worden op internet, waardoor het mogelijk is om op zoek te gaan naar nieuwe gebruikers van het archiefmateriaal. De ‘verjonging’ van de archiefgebruiker is via internet ingetreden. In 2004 verscheen in opdracht van het Ministerie van OCW het rapport *Naar een publieksgericht archiefbestel*, verslag van een onderzoek naar het publieksbereik van archieven in Nederland. Daaruit blijkt dat archieven nooit een substantieel groter publieksbereik krijgen als ze op de ‘oude’ manier blijven werken: gericht op een fysieke bezoeker aan de lees- en studiezaal, met de bekende ladenbakken met fiches en ordners met archiefinventarissen. Uit datzelfde onderzoek blijkt dat 28% van de Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder geïnteresseerd is in historische informatie, als deze op een niet-traditionele

manier is aangeboden. Die nieuwe groep geïnteresseerden is zelfs groter dan 28% omdat archieven zich ook gaan richten op de bevolking jonger dan 18 jaar. De grote groep nieuwe gebruikers kunnen we zelfs niet bereiken, als we de traditionele producten, zoals inventarissen, stamboomgegevens etc. digitaal aanreiken. Die producten zijn nog steeds gemaakt voor de kleine groep echte kenners, de fysieke bezoekers van gisteren en vandaag. De opstellers van het rapport pleiten er daarom voor, dat archieven zich via internet met nieuw ontwikkelde producten aan het publiek aanbieden. Samengevat: internet maakt een enorme verbreding van de gebruikersgroep mogelijk.

Die nieuwe gebruikersgroep is niet op de hoogte van de manier, waarop in Nederland het archiefbeheer is opgebouwd. 'Om antwoord op mijn vraag te krijgen, dien ik er eerst achter te komen in welke (soort) archiefstukken het antwoord besloten ligt en vervolgens in welke archiefinstelling die archiefstukken zich bevinden' is voor de nieuwe groep internetgebruikers geen uitgangspunt. En terecht: het huidige zoekgedrag op internet is niet van dien aard. Niet voor niets is het woord Googlen al in het dagelijkse taalgebruik ingeburgerd. Het doorzoekbaar maken en vinden van alle door de archiefinstellingen aangeboden digitale bronnen is mogelijk, als die archiefinstellingen zich gaan toeleggen op het toepassen van standaarden. Bijvoorbeeld, ISAD(G) en ISAAR zijn internationaal geaccepteerde standaarden, waarmee het archiefinstellingen mogelijk is om bronnen integraal doorzoekbaar aan gebruikers aan te bieden. Bij het toepassen van het nieuwe is het niet aan te raden al het oude van ons vak weg te gooien. In deze zin zouden we dezelfde weg op dienen te gaan als de archivariissen in de archiefvormende fase: NEN 15489 en ReMaNo geven daar het kader aan. Tenslotte is standaarden afspreken en toepassen een reeds lang bestaande eigenheid van het archivarissenvak.

Het inzetten van automatisering en digitalisering voor het reeds verworven, papieren materiaal is een activiteit, die in eigen regie uitgevoerd kan worden. Op het gebied van de moderne, geautomatiseerde administratie is het echter zeer de vraag of men daar nog van regie kan spreken. Of het nu inspectie genoemd wordt, zoals bij overheden, of controle, zoals bij bedrijven, archivariissen dienen zich volop bezig te houden met hoe de dynamische archivering bij een overheid of bedrijf plaatsvindt. In een omgeving, die met papieren documenten werkt, was dit al geen sinecure. Archiefvormers zijn namelijk niet altijd en niet meteen overtuigd van de noodzaak om behalve aan het gebruik in het heden ook te denken aan het gebruik in de toekomst. Met papieren documenten is – als ze tenminste niet vernietigd waren – een bepaalde mate van reparatie achteraf mogelijk. Inventarisatie, restauratie en conservering, e.d. kunnen nog bepaalde tekortkomingen opheffen. In een gedigitaliseerde omgeving is dit vrijwel onmogelijk: het digitale document is veel kwetsbaarder dan het papieren exemplaar. De archivaris zal de archiefkaders al bij het ontwerpen van digitale archivering duidelijk moeten maken én ze geaccepteerd moeten zien te krijgen door degenen die verantwoordelijk zijn voor de modernisering van het archief.

Tot het wezen van de professe hoort het hoeden van het verworven materiaal, in papieren of digitale vorm. Duurzaamheid is een sleutelbegrip en vereist enige kennis van zaken. De gedetailleerde kennis is geborgd bij andere professies, zoals conservatoren, restauratoren en informatici. Toch is kennis van grote lijnen essentieel voor een archivaris, al was het maar omdat de archivaris verantwoordelijk is voor de duurzaamheid, ook al moet hij/zij daarbij gebruik maken van kennis van anderen. En het archiefmateriaal wordt voortdurend bedreigd: niet alleen door grootschalige lange termijn ontwikkelingen als de veranderingen van het klimaat en de stijging van de zeespiegel, maar ook door 'kleine' meteen waarneembare activiteiten als diefstal. Als het gebruik maken van archieven steeds populairder wordt, krijgt archiefmateriaal letterlijk meer waarde en is bescherming nog noodzakelijker.

Van de moderne archivaris wordt veel gevraagd. Niet alleen wordt verwacht dat men het ‘oude’ vakwerk verstaat, maar men kijkt ook naar de archivaris als het aankomt op het vormgeven van de digitale ontwikkelingen op archiefgebied. Alsof die uitdaging nog niet voldoende was, wordt ook nog verwacht dat het publieksbereik sterk stijgt. De maatschappelijke waarde, die nu aan archiefmateriaal wordt gegeven, is een andere dan pakweg twintig jaar geleden. Van investeringen in archieven dient aangetoond dat zij een maatschappelijk belang dienen.

Handhaving in de zin van het controleren – en bij afwijking/overtreding afdwingen – van wet- en regelgeving is een maatschappelijke waarde, die door brede lagen van de bevolking gewenst wordt. In discussies hierover wordt nooit de inspectietaak genoemd, die archivariissen in overheidsorganisaties dienen uit te voeren. Maar ook bij organisaties en het bedrijfsleven wordt de integriteit van archivering een steeds belangrijker item. Zie de Enron-affaire in de Verenigde Staten, waarbij belastende documenten door het bedrijf onrechtmatig werden vernietigd. De integriteit van archieven maakt transparantie mogelijk. De medemens in de rol van burger of klant zal bij overheid, organisatie of bedrijf steeds sneller en indringender aan de bel trekken als hem of haar iets niet bevalt. Alle drie baseren zich in hun handelen op documenten, in papieren dan wel digitale vorm, die geordend zijn in archieven. Als die niet op orde zijn, zal de afhandeling kwalitatief onvoldoende zijn en het gevolg zal zijn dat de relatie met de burger of de klant er (nog?) slechter op wordt en er zelfs claims worden ingediend. Hier zit voor de archivaris dus een taak om dergelijke risico’s voor zijn organisatie zoveel mogelijk te vermijden.

De archivaris in overheidsland heeft de nobele taak er op toe te zien dat de overheid de wettelijke archieftaak ook daadwerkelijk goed uitvoert. Waar gaan we heen als de overheid de burger allerlei regels oplegt en deze handhaaft, maar zelf deze regels niet opvolgt? In die zin heeft de overheidsarchivaris een belangrijke rol in het opkrikken van het vertrouwen van de burger in het openbaar bestuur. De archivaris bij organisaties of in het bedrijfsleven kan niet op zoveel wettelijke bevoegdheid terugvallen en dient meer terug te grijpen op afspraken, codes die organisaties en het bedrijfsleven zichzelf opleggen. Daarmee heeft die archivaris een taak om ingrijpen door de overheid of juridische procedures of claims te voorkomen: als door een structurele slechte archivering affaires à la Enron geen incident, maar een patroon worden, zal een striktere regulering dan tot nu toe zeker door de overheid worden opgelegd.

Een professional is per definitie een specialist, dus iemand die afwegingen maakt en oplossingen zoekt. De moderne archivaris kan daarvoor echter niet alleen maar op praktische vaardigheden terugvallen. Met een routinematige toepassing van een beperkt aantal technieken kom je niet ver genoeg. In de moderne maatschappij met zijn snelle culturele en technologische veranderingen is ‘het oordeel des ondersheids’ essentieel voor de archivalistische professional. Wil de professie meer zijn dan een groep technische specialisten is beheersing van theorie en abstracte concepten nodig. Deze beheersing dient gekaderd te worden door archivalistische principes:

- de onschendbaarheid van de bewijswaarde van archieven;
- het *records continuum*;
- het organische karakter van archieven;
- de hiërarchie van archiefbescheiden en hun beschrijvingen, en
- het *respect des fonds*.

Kennis van, en inzicht in (de uitwerking van) deze archivalistische beginselen maakt iemand tot een goed archivaris.¹

¹ Eric Ketelaar, Wat maakt een goede archivaris?, in: *Archievenblad*, december 2006, pp 16-17

Maar als de maatschappij een snelle dynamiek heeft, ontkomt de archivaris er niet aan zich voortdurend te scholen. Een snelle wijziging van de maatschappij gaat gepaard met een snelle aanpassing van theorie en abstracte concepten. De vertaling ervan naar de praktijk is dan een constant onderdeel van de praktijk. Geen enkele archivaris zal dat alleen lukken. Permanente educatie, samen met collega's, is een sine qua non van het vak in het begin van de 21^e eeuw. Gelukkig staat niet alles van ons vak voortdurend op losse schroeven. Zo hebben de archivistische principes geen hoge vervaltijd: de meeste gelden al meer dan een eeuw. Maar het opkomen van het recentere archivistische principe van het *records continuum* bewijst, hoe ingrijpend een nieuw principe kan zijn. Het heeft tot een herijking van het archiefbeheer en van het archiefonderwijs geleid en er worden nu andere, geen betere of slechtere, archivariissen opgeleid dan vijftien jaar geleden. Daarom is certificering van de beroepsgroep een voorwaarde voor goed archiefbeheer in Nederland, ongeacht bij overheid, organisatie of bedrijf. De archivaris is niet geloofwaardig in het elke dag routinematig toepassen van jaren geleden opgedane kennis en vaardigheden. Misschien heeft dat wel nooit mogen gebeuren, maar kwamen we er mee weg.

De relatie met de dynamische archiefbeheerders – van oudsher moeilijke gesprekspartners voor de archivariissen – zal veranderen om de eenvoudige reden dat beide groepen in een digitale kantooromgeving eenzelfde belang hebben. Ook de wereld van de dynamische archiefbeheerders is ingrijpend aan het veranderen. Zij komen net als de archivariissen op afstand van de digitale documenten te staan. Gelijk de archivariissen al jaren deden, willen zij het dynamische archiveringsproces gaan beheersen en kunnen zij het niet meer beheren. Samenwerking tussen de twee loten van dezelfde archiefstam is een randvoorwaarde voor het overleven van het moderne, digitale archief. Daardoor zullen beide naar elkaar toe groeien en samensmelten. Waarna weer een volgend samengaan optreedt met documentalisten, bibliothecarissen? In een digitale omgeving is elk huidig specialisme slechts een onderscheid qua facet en niet meer qua wezen?

In twee aspecten onderscheidt zich de archivaris van deze beroepsgroepen. In de eerste plaats op het terrein van selectie. Als bijvoorbeeld bibliothecarissen een bepaald boek niet aanschaffen, kunnen zij er toch van uitgaan, dat het voor gebruikers beschikbaar is via andere bibliotheken. Het leenverkeer tussen bibliotheken maakt een, landelijk bezien, efficiënte aanschaf voor elke individuele bibliotheek mogelijk. De archivaris daarentegen heeft een keuze met verstrekkender gevolgen. Als een door een organisatie opgemaakt document vernietigd wordt, is het voor altijd weg, en ook niet meer in andere archieven in te zien. Een archivaris moet zich over unica uitspreken. Ondanks de hulp van selectielijsten resteert er nog genoeg materiaal, waarover de archivaris moet beslissen: bewaren of vernietigen.

Het tweede terrein waar de archivaris een aparte expertise bezit, is het bepalen van authenticiteit. Is het bepalen of een document is wat het zegt te zijn in papieren vorm soms al een opgave, in digitale vorm is het moeilijker, en tegelijkertijd essentiëler voor het functioneren van onze maatschappij. Professor Paul Frissen verkondigde enige jaren geleden op een KVAN-studiedag, dat het bewaken van de authenticiteit bij uitstek de taak van de archivaris in een digitale maatschappij is.

Inspelen op wat de maatschappij van ons verlangt, is niet van belang voor het voortbestaan van het archiefwezen – zolang maatschappijen 'verschriftelijkt' zijn, zullen er archieven en archiefinstellingen bestaan – maar wel voor het opbloeien van het archiefwezen. Maatschappijen investeren alleen in datgene wat men belangrijk vindt. Passen op de winkel is er enige tijd niet meer bij. De verkoper die al jaren in de winkel werkt; de nieuwe, jonge, recent opgeleide kracht met verfrissende ideeën; de etaleur die er vooral oog voor heeft om de mensen die langs zijn etalage lopen binnen te lokken; de magazijnbeheerder: geen van hen kan tegenwoordig de archiefwinkel alleen draaiende houden. De ideale archivaris is alle vier.